

Prænumerationens velgerninger og vildfarelser

Af OTTO ANDERSEN

Prænumerationen var i 1700-årene en meget brugt – og misbrugt – udgivelsesform, hvis oprindelse er skjult bag glemselens slør, og hvis betydning for datidens udgivervirksomhed næppe har været vurderet efter fortjeneste. I litteraturen om boghandelens historie findes kun spredte og sparsomme oplysninger om den, og der kan derfor være grund til at give en udførligere behandling af emnet med særligt henblik på prænumerationens historie i Danmark.

Da mulighederne for at finde støtte til udgivelse af litterære og videnskabelige værker ved dedikation til en eller flere formuende mænd i 1600-årene var ved at ebbe ud i England, var datidens lærde, der ikke havde videnskabelige fonds at henvende sig til, henvist til at bekoste udgivelserne af egen pung, eller, hvis dette var umuligt, at formå en bogtrykker-forlægger til at tage risikoen. En tredje og ny mulighed var den at søge at erstatte den ene mæcen med de mange ved at tilbyde publikum at få deres navne trykt i bogen mod kontant forudbetaling af værket. Den første, der synes at have benyttet sig af denne udvej, var en londoner, John Minsheu, der efter at have søgt en forlægger til sin bog, *Guide into Tongues* (1617), selv måtte bekoste trykningen og sælge bogen til abonnenterne, vistnok med ringe held. Det næste kendte eksempel på udgivelse i *subscription* (betegnelsen prænumeration synes ikke at være brugt i England) var en stor Polyglotbibel (1657), udgivet af Brian Walton. Denne publikation omtales som det fineste eksempel på 1600-årenes engelske bogkunst. I 1653 havde en anden Walton, nemlig Izaak W., udgivet sin berømte *Compleat Angler*, der kom i fire udgaver, mens forfatteren levede. Første udgave, der blev averteret som »a booke of eighteen-pence«, går nu antikvarisk for over 20.000 kr. Samtidig med at nogle bøger måtte udgives i prænumeration, udkom

der altså andre uden økonomisk sikring, som blev bestsellers. Waltons Polyglotbibel, som sandsynligvis var den første heldigt gennemførte prænumera-tionsudgivelse, har sikkert inspireret andre forfattere til at prøve lykken, for i det følgende århundrede vandt metoden stor udbredelse ikke blot i England, hvor den nåede sin videste anvendelse i 1700-årene, men også i Frankrig og Tyskland. Der findes i Det kgl. Bibliotek nogle subscriptions-indbydelser på franske og tyske værker udbudt til salg gennem navngivne danske boghandlere. Der findes også eksempler på, at tyske forlag i deres indbydelser henviser til navngivne boghandlere i flere europæiske byer, som modtager bestillinger i prænumeration. Forlagene opdagede efterhånden den ny udgivelsesforms fordele, og desværre kom den i miskredit, vist især i Tyskland, fordi nogle udgivere misligholdt de givne løfter vedrørende indhold, omfang eller udstyr, i nogle tilfælde endda ved ikke alene at undlade at udgive værket, men også at tilbagebetale de modtagne forskud.

★

Der var i begyndelsen af 1700-årene den bedst mulige jordbund i Danmark for prænumeration. Det var næsten umuligt at finde støtte, endsige forlæggere, til videnskabelige skrifter. Her som i andre lande svigtede videnskabens tidligere velgørere; adelens magt under enevælden var begrænset. Århundredets store bogsamler grev Otto Thott må have været en sjælden guldfugl for datidens boghandlere og bogauktioner, og at han også direkte støttede videnskabelige udgivelser ses af en meget underdanig dedikation fra 1771. Dedikationerne var ikke blot begrænset til enkelte personer, man har eksempler både fra udlandet og fra hjemlandet på, at flere formuende herrer sammen støttede en udgivelse. F. C. Schönau: Højstnødtrængende Apologie (1751) var dediceret til 7 høje herrer, nemlig 4 grever, 1 baron, 1 friherre og 1 kammerherre. I tiden omkring 1800 fandtes i Danmark en enkelt mæcen, som støttede udarbejdelsen og udgivelsen af videnskabelige værker. Det var Johan Bülow på Sanderumgård (1751–1828). Med rette har man kaldt ham »Datidens Carlsbergfond«, men han var en undtagelse, der bekræfter reglen.

Tanken om at søge udgivelsesomkostningerne fordelt var dog meget tidligere opstået herhjemme. I 1706 sendte Mogens Vingaard sin oversættelse af *Curtius* til biskop Bircherod i Aalborg med anmodning om, at han ville

»prokurere ham nogle Emptores og Afnehmere til samme Skrift, paa det at han derved maa forhjælpes til sin Omkostnings Erstatning«. Prænumerationssystemet blev sikkert i begyndelsen praktiseret på den måde, at forfatteren henvendte sig direkte til venner og bekendte.

Den første kendte til offentligheden udsendte prænumerationssindbydelse blev 6. oktober 1730 udstedt af bogtrykker Jokum Wielandt på de under Christian V og Frederik IV udkomne forordninger. Det gamle oplag var gået til grunde ved den store ildebrand 1728. I Wielandts invitation til prænumeration hedder det: »Da Bøger og trykte Materier hartad ej ere at afhænde og derudi at indskyde uden Nytte et anseligt Forlag vilde falde En baade til Besværlighed og være til Tynge, medmindre man kunde se sig forvisset om Debiten [d. e. Afsætning] og at blive uden Skade, hvilket vel ikke ved anden Vej er at erholde uden ved en vis Sort Prænumeration, hvorved Liebhaberne ej kunne betynges og dog have Sikkerhed og Fordel og Forlæggeren nogenledes være skadesløs.« Forordningerne skulle for dem, »som behage at prænumerere«, koste 6 rdlr. 4 mk., mens prisen for dem, »som ikke lade sig indtegne eller fastslaa for visse Exemplaria«, forhøjes til 9 à 10 rdlr. De 6 rdlr. 4 mk. skulle betales i 4 terminer, 2 rdlr. 4 mk. d. 11. dec. 1730 og derefter 8 mk. tre gange, »hvilke Terminer rette sig efter, som med Værket avanceres, at Leverancer deraf til Vedkommende kan gøres«.

Wielandt døde året efter og nåede trods »det hand og med saadan Iver paadrev« ikke at få samtlige forordninger trykt, hvorfor hans efterleverske efter ansøgning fik kongelig bevilling på trykning og forhandling i ti år af de kongelige forordninger. I Christian VI's bevilling af 14. septbr. 1731 oplyses, at Wielandt »ved invitations Seddel til prænumeration paatog sig inden een viis tid at levere saadanne Forordningers samling ferdige«. Efter at det er nævnt, hvor langt udgivelsen var nået, hedder det videre i den kongelige bevilling: »men som bemeldte hendes Mand saa hastigt ved Døden frafalt, maa hun see saa anseeligt et antal Forordninger at ligge hende til last, da ikkun faa vil købe dem, ja ei een gang prænumeranterne, som skal ville have dem enten complete eller deres Penge tilbage . . .« Dette eksempel viser, at »trykte Materier hartad ej ere at afhænde« på den tid, og at selv kongelige forordninger måtte udgives i prænumeration og endda have kongelig støtte for at blive solgt. Wielandts formulering »en vis Sort Prænumeration« tyder på, at man allerede kendte til denne udgivelsesmåde,

antagelig fra udenlandske udgivelser, men muligvis også fra danske fortilfælde. Prænumerationens to fordele: favørprisen til køberen og forskudsbetalingen til udgiveren er klart anført af Wielandt.

Det er velkendt, at Ludvig Holberg påstod at have »givet Anledning til Prænumerationers Indførsel her udi Landet«, men han oplyser ikke, hvilket af sine skrifter han sigter til, og der findes ingen fortale til prænumerationerne eller liste over disse i hans bøger. Imidlertid skrev han den 2. septbr. 1729 til sin bogkommissionær i Trondhjem, krigsråd Aage Rasmussen Hagen: »De Penge, som Hr. Krigsraad kan bringe tilveje af Prænumerationer [vistnok på »Danmarks og Norges Beskrivelse«] kan blive hos ham, indtil Exemplarerne bliver opskikkede. Jeg har faaet 100 Prænumerationer i Bergen,« tilføjer han animerende. I et andet brev fortæller han, at »en god Ven udj Trondheim, kunde skaffe mig nogle Prænumerationer til de 5 Tomer af Comoedier, som allerede stærkt avancerer under Trykken«; altså fortsætter han prænumerationshvervningen efter at værket er gået til trykning. Holberg har således modtaget forudbetalinger for nogle af sine bøger, men da der ikke foreligger prænumerationssindbydelser på disse, må forhåndssalget formodes at være sket ved personlige henvendelser fra hans, vist iøvrigt elendigt betalte, kommissionærer. Det har åbenbart mishaget Holberg, at mange skribenter benyttede prænumerationssystemet, for han tilføjer sammesteds, hvor han omtaler sin indførelse af prænumerationer: »Da jeg mærkede, at det blev til en Slags Betleri, og at unyttige Skrifter derved befordredes, tilstod jeg mig at have gjort ilde og strax dermed ophørede.«

I *Moralske Tanker* 1744 skriver Holberg endvidere: »Hvad som haver tilvejebragt den store Mængde af Skribenter i vor Tid, er den Invention med Prænumerationer, hvilke have taget sådan Overhaand, at lærde Societeter have faaet Anseelse af Vexel-Banker og Købmænds-Kontors, hvor Lagie betales forud.« Som det vil fremgå af det følgende, var mange af datidens højtstående embedsmænd formidlere af prænumerationer ved indtegnning af abonnenter og modtagelse af forskud.

Det ville være interessant at høre Holbergs kommentar til den Peder Paars-udgave, der i 1772, 18 år efter hans død, blev udgivet »paa nye ved et Selskab« med J.F.Clemens' kobber efter Wiedewelts tegninger, trykt med Godiches skrifter og forsynet med en længere »Forberetning« samt en liste på »Subscribentere«, der indledes med kongens, dronningens, kronprin-

sens og arveprinsens navne i stor opsætning og efterfølges af 344 navne på »Subsribentere«, omfattende repræsentanter for de højeste rangklasser, embedsmænd, officerer o. a. samfundsspidser samt en del købmænd, en enkelt boghandler og nogle studenter, men sikkert alle med solide indkomster eller formue, da bogen har været dyr at fremstille. Når denne Peder Paars-udgave fik så fornem en tilslutning, hænger det sammen med, at det selskab, som tog initiativet til den, bestod af bibliofilt interesserede adelige og indflydelsesrige embedsmænd med B. W. Luxdorph i spidsen; de var kendt som store bogsamlere og hørte alle til de toneangivende kredse. Udgivelsen ville vel nok have smigret baronen, men måske har det dog smigret subsribenterne endnu mere at få deres navne i bogen. Da der ikke i forordet nævnes noget om prænumeration, er det muligt, at bogen har været udgivet i subskription, altså uden forudbetaling.

Nyrop kommenterer Holbergs angreb på systemet og bemærker, at »det nye Bogforlags-Sikkerhedssystem altsaa gav Grund til Klage, og har det blot udviklet sig i samme Retning som i Tyskland, har der været alvorlig Grund til Klage«, og han slutter med at sige: »Saaledes udviklede det System sig, der oprindeligt skal være udfundet af »lærde Mænd« for at undgaa at være afhængig af Boghandlerne.« Nyrop må i denne forbindelse mene bogtrykker-forlæggerne, da de egentlige boghandlere næppe i større stil gav sig af med udgivelser. Men her i landet fandt misbrug af systemet altså også sted, og man kunne vel heller ikke vente, at alt, hvad der blev udbudt til salg på denne måde, skulle være af særlig høj kvalitet. Men, som det vil fremgå af det følgende, er mange betydelige værker bragt for dagens lys ved prænumeration i 1700-årene, og ofte er udgiverne »lærde mænd«, der i samarbejde med en bogtrykker eller forlægger har indestået for de givne løfter både hvad indhold og udstyr angår.

★

Det kgl. Biblioteks samling af subskriptionsindbydelser omfatter antagelig 3-400 tryk, hvoraf en del er en- eller tosidede meddelelser eller annoncer i datidens gazetter, medens de fleste er firesidede brochurer, hvoraf de to første sider er en redegørelse for værket og oplysning om betalingsvilkårene, medens de to sidste sider er beregnet til, at bestillerne her skulle skrive deres navne. De fleste af indbydelserne er fra 1800-årene og omfatter mest

subskriptioner, medens de forholdsvis få fra 1700-årene næsten alle gælder prænumerationer. Samlingen er naturligvis langt fra komplet, og det begrænsede antal bevarede indbydelser fra 1700-årene kan ikke tages som udtryk for systemets større eller mindre anvendelse i de to århundreder. Man tør tværtimod betragte det som givet, at den egentlige prænumera-tionsform havde sin største udbredelse i slutningen af 1700-årene, medens subskriptionen et stykke ind i det næste århundrede, da boghandelen var bedre udbygget, blev den dominerende udgivelsesform.

Det kan være vanskeligt klart at skelne mellem de to former, da begge betjener sig af favørprissystemet og af subskribentsamlere. I prænumera-tionsindbydelser bruges både betegnelserne *prænumera-nter* og *subskriben-ter*, hvorfor man i reglen kun kan afgøre, om det drejer sig om »ægte« præ-numeration, hvis indbydelserne giver oplysning om forudbetaling. De egentlige subskriptioner forudsætter kun en bindende underskrift, hvorved køberens sikres værket til favørpris.

De bevarede indbydelser fra 1700-årene er ofte i lille kvartformat, medens 1800-årenes næsten alle er i lille oktav. Efter 1830'erne bliver formaterne større, og i århundredets sidste halvdel er tryk og papir dårligt – tidligere tryktes de naturligvis på håndgjort papir, men især i gazetterne var satsbehandlingen ofte sjusket. Det er sjældent, at indbydelserne bringer prøvesider af det omhandlede værk, sådan som det nu er skik.

Den ældste annoncering af prænumeration i samlingen er dateret 1741 og har været trykt i en gazette. Læsningen af denne Notification – teksten er gengivet s. 39 – fremkalder uvilkårligt billedet af en af datidens borgere, f. eks. en velhavende købmand, der i sit hus på Hauserplads studerer sin gazette og ved læsningen af den gode »Sprog-Mæsters« bekendtgørelse overvejer, om han skal prænumerere. 4 rigsdaler er jo mange penge, og dertil kommer, hvad bogbinderen skal have for at samle de løse ark i ét bind. Desuden skal han erlægge 2 rdlr. forud uden at kunne se værket, hvis kvalitet ganske vist skulle være garanteret gennem to professors gennemgang. Hans overvejelser slutter måske med, at han siger til sin kone, at han vil op-søge denne mons. Chamereau i Gothersgaden for at prænumerere på ordbogen til datteren, som gerne skulle anstå sig vel i selskabslivet og kunne konversere på fransk. Som købmand har han vel taget med i betragtning, at han ved prænumeration sparer 2 rdlr. på de to tomer. Det er vist tvivlsomt,

NOTIFICATION.

Monfr. Chamereau, Sprog-Mæster her i Kiøbenhavn, lader Publico bekendtgjøre, at han med stor Møje og Gliid haver forfærdiget til Pressen, et **DICTIONAIRE DANOIS - FRANCOIS & LATIN**, eller: **Dansk- Fransk og Latinsk Ord-Bog**, som vil udgiøre tvende Tomer i 4to, af hvilke den første begynder med det Danske, den anden med det Franske Sprog. Manuscriptet, som besinder sig i de Herrer Professores Hænder her ved Universitætet, der samme haver approberet, er med stor Gliid igiennemseet og corrigeret ved Monfr. De Roches de Parthenay, og Monfr. Christian Friderich Watskiær, saa at man kand haabe, at bemeldte Værk vil opnaae til Publici Nytte og Gavn, en forønskellig Fuldkommenhed. Exemplaret deraf kommer til at koste for dem som en prænumerere, 6 Rixdaler, paa godt hvidt Tryk-papir, men de, som behager at prænumerere derpaa, haver begge Tomer for 4 Rixdlt. hvoraf de betaler 2 Rdlr. forud ved Prænumerationen, og ved den første Tomes Afhentelse 1 Rdlr, og Resten naar de annammer den 2den Tome. De af Prænumeranterne, som maatte forlange Exemplarer paa Postpapir, betaler 3 Rixdaler forud, og siden 1 Rixdaler naar de faaer den første Tome, og ved Annammelse af den anden Tome een Rixdaler. Prænumerationen skeer hos Auctor Monfr. Chamereau, boende i Gottersgaden, tvert over for Kongens Hauge, udi den Gaard som heder Wiisens Lyst-Haave, iligemaade hos Seignr. Andreas Hartvig Godiche, Bogtrykker, boende i Skindergaden næst ved vor Frue Skole, og hos Monfr. De Roches de Parthenay logerende hos Farver Holst paa Christianshavn.

Kiøbenhavn, den 2 Decembr.

1741.

om Chamereau har fået prænumeranter nok, når folk selv skulle henvende sig et af tre steder for at betale for et ubeset værk – og så var lokkemidlet med navnene trykt i bogen i dette tilfælde end ikke taget i brug. For interesserede i provinsen stillede der sig næsten uoverstigelige hindringer i vejen, med mindre man ved lejlighedsvis besøg i hovedstaden kunne få sagen ordnet.

Den første som cirkulære trykte indbydelse i samlingen er fra 1745 og omhandler intet ringere end Laurids Thurahs Danske Vitruvius. Efter nogle oplysninger om værket redegøres for dets bekostning:

Da nu en særdeeles anseelig Bekostning udkræves, til at føre dette vigtige Verk i fuldkommen Stand for Lyset; Saa seer mand sig forarsaget, dertil at søge Prænumeration, i det Haab, at de adskillige Liebhaveere i begge Kongerigerne, og Fyrstendømmene, ey skal bære Betænkning udi at facilitere et saa considerabel Verks Befordring, som sigter til Fæderne-Landets Nytte og Berømmelse.

Prænumerationen skeer paa følgende Maade:

Det gandske fuldkomne Verk, kommer efter nøyeste Beregning på 20 Rdlr. Deraf bliver nu strax fra dato af prænumereret 10 Rdlr. og naar dend første Deel er færdig, som efter Forhaabning vil skee ungefehr til Martii Maanedes Udgang 1746 (hvilket dog i sin Tid nærmere i Gazetterne skal blive bekiendtgjort) vorder imod samme første Deels Annammelse betalt 5 Rdlr.; hvor imod tillige de respective Herrer Prænumeranter en nye Prænumerationens-Seddel, imod den førstes Extradering, bliver overleveret; Og naar den anden Deel er færdig, som meenes at skee i Begyndelsen af Aaret 1747 bliver de sidste 5 Rdlr. imod samme anden Deels Annammelse, og Prænumerationens-Seddelens Extradering betalt, [Her oplyses derefter, at »Prænumerationens-Sedler bekommes« hos forskellige honoratiores i København samt hos Stiftsbefalingsmænd, Amtmænd og Biskopper. Og det hedder videre:] – paa det Prænumeranternes Antal kand blive bekiendt, i det, deels for Papierets Kostbarheds Skyld, deels for at conservere de kostbare Kaaber-Plader, ey et eeneste Exemplar meere bliver trykt, end det Antal, hvor til er bleven prænumereret, hvorfore og, efter Septembr. Maanedes Forlob, ingen fleere Prænumerationer kand antages, saasom mand, efter dend Tid, allerede har taget sine Messures i alle Ting, som til Verkets Forfærdigelse udkræves.

Kiøbenhavn den 12te junii 1745.

Denne udgivelse, der må regnes blandt prænumerationens velgerninger, har Holberg ikke kunnet sigte til, da han året forud havde beklaget, at »lærde Societeter havde faaet Anseelse af Vexel-Banker«, men det må i væsentlig grad have støttet udgivelsen, at de højeste myndigheder overalt i de to lande modtog indbetalinger og udstedte prænumerationssedler.

Angående et andet værk af Thurah: Beskrivelse af Bornholm, som også udkom i prænumeration, findes et cirkulære, der er interessant derved, at

Da Hans Konael. Majestæts til Danmark og Norge x. 2. bestalter Obrister af Infanteriet og Kongl. Hoff-Vogtmester Dr THURAH, nu har bragt det, i adskillige Aar under Hænder havde store Verk, som i Tegning forestillter alle de fornemste Kongelige, Publique, og deels Particuliere Bygninger i Danmark, samt Fyrstendommene, og Grævskaberne, saa vidt til Fuldkomnethed, at Tegningerne nu, af en af de berømste Kaaberstikkere af vore Tider, bliver stukken i Kaaber, saa har mand for det første videt meddeele Publico følgende Forklaring om dette i saa mange Aar, baade i, og uden Landet, desidererte Verk;

Verket bliver i Roial Folio, fører Titel af DANCKE VITRUVIO, og er deelt i tvende Deele.

Den første Deel indbefatter i Grund-Tegning, opstalt; og hvor nodig eragtes, i Giennemsnit eller Profil, de fornemste og remarquabelste Kongelige, Publique og til deels Private Bygninger, af den Kongel. Hoved og Residentz-Stad Kiøbenhavn, og bestaar af 106 Kaaberstykker paa det netteste udført.

Den anden Deel forestillter i Grund-Tegning, opstalt og til deels i Profil, alle Kongel. Slotte paa Landet i heele Danmark, saa og i Fyrstendommene og Grævskaberne, hvilkent Deel ungefæhr vil besatte 110 Kaaberstykker.

Ved hver Bygning i sær, er en kort Historisk Beskrivelse i tydsk og fransk Sprog.

Da nu en særdeeles anseelig Bekostning udkræves, til at føre dette vigtige Verk i fuldkommen Stand for Lyset; Saa seer mand sig forarsaget, dertil at søge Prænumeration, i det Haab, at de adskillige Liebhabere i begge Kongerigerne, og Fyrstendommene, ev skal bære Betænkning udi, at facilitere et saa considerabel Verks Befordring, som sigter til Fæderne-Landets Nytte og Berømmelse.

Prænumerationen skeer paa følgende Maade:

Det gandske fuldkomne Verk, kommer efter nyeste Beregning paa 20 Rdlr. Deraf bliver nu strax fræ dato af prænumereret 10 Rdlr. og naar den

man tilbyder at indløse prænumerationssejlerne på det planlagte Atlas Danicus, fordi det under arbejdet er blevet større end først beregnet:

Siden det, for rum Tiid siden Publico lovede Værk under Titel af Atlas Daniæ, ikke i den Form og Skikkelse kommer for Lyset, som man fra Begyndelsen af havde intenderet, i Betragtning af den særdeles store Vidtløftighed, hvortil Værket under Arbejdet er voxet, at man forud saae, at det baade for Forlæggeren, i Henseende til Oplaget og for Kiøberen i Henseende til Indkiøbet ville udfalde til alt for stor Bekostning paa eengang at bestride; Og derimod er bleven fastsat, af bemeldte Værk aarlig at udgive et eller to Stykker ligesom Tiid og Leylighed det vil tillade, og dermed saaledes aarlig, saa længe Gud giver Liv og Helbred, at fortfare, indtil alle Danmarks og Norges Provintzers Beskrivelse, fuldkommen kand blive lagt Publico for Øyne; Saa averteres herved, at Begyndelsen er skeet med Bornholms og Christians-Øes Beskrivelse, som nu er kommen fra Pressen, bestaaende af mere end halvandet Alphab., 31 Stykker ziirlige Kobber-Stykker, forestillende Landenes fornemste Mærkværdigheder, foruden Vignetter, og andre smaa Kobbere, som imellem Texten ere indrykkede; Værket er i Imperial-Quarto, trykt paa skion Imperial-Papiir, med smuk og net Stiil i det Danske Sprog, hvilket Værk kand faaes tilkiøbs i Kiøbenhavn, saa vel hos Høyædle og Velbyrdige Hr. Justitz-Raad og Geheime-Archivarius Langebek, som hos Studios. Theolog. Monsr. Hans Thura paa Borckes Collegio, Exemplaret for 5 Rdlr. Og da man strax, da denne Forandring med Atlante Daniæ var besluttet, gjorde sig al Umage, at lade indsamle og indløse alle paa dette Værk udgivne Prænumerations-Sedler, for ey at staae hos Publicum i Gield, saa ere de dog, uagtet al Fliid, ey endnu alle indkomne og indfrie, men der maae endnu findes nogle faa, dog alleneste her i Danmarks Provintzer, hos Liebhaveere i Hænde; hvorføre herved tilkiendegives, at det staaer dem frit, som endnu maatte besidde saadanne Prænumerations-Sedler, enten at aflevere dem hos Velbemeldte Hr. Justitz-Raad Langebek eller Monsr. Thura paa Borckes Collegio, og paa et af Stæderne tage imod Sedlens Værdie 6 Rdlr. Cont., eller og derimod at annamme et Exemplar af den nu for Lyset komne Bornholms og Christians-Øes Beskrivelse, og 1 Rdlr. Cont.; Hvilket maatte skee inden to Maaneders Forløb fra Dato af, som dette lettelig kand, siden alle Sedler fra Norge og Holsteen allerede ere indfrie, og de faa som mangler, ere, som sagt, allene her i Danmarks Provintzer; Men efter disse to Maaneders Forløb, bliver ingen Sedler mere antagne eller agtet gyldige.

Kiøbenhavn den 8. Octobr. 1756.

I et stateligt firesidet cirkulære fra 1763 angående Pontoppidans Danske Atlas med en udførlig oversigt over værkets indhold præsenteres vi for en *subskription* med de højeste kirkelige myndigheder som formidlere, og for første gang støder vi i vor eksempelsamling på begrebet godtgørelse til subskribentindsamlere. I dette og det foregående cirkulære angives værkernes omfang i »alfabet«. Bøgerne leveredes i løse ark, og prisen beregnedes derefter. Arksignaturen betegnedes ved bogstaver, og eet alfabet var 23 ark, idet I, V, Æ, Ø og AA ikke medregnedes. I cirkulæret om Danske Atlas hedder det bl. a.:

Rigs-Raad og Geheim-Archivarius Langebek,
 som hos Studios. Theolog. Monsr. Hans
 Thura paa Borckes Collegio, Exemplaret for
 5 Rdlr. Og da man strax, da denne For-
 andring med Atlante Daniæ var besluttet,
 gjorde sig al Umage, at lade indsamle og
 indløse alle paa dette Bærk udgivne Prænu-
 merations-Sedler, for ey at staae hos Pu-
 blicum i Gield, saa ere de dog, uagtet af
 Flid, ey endnu alle indkomne og indfrie-
 de, men der maae endnu findes nogle saa, dog
 alleneste her i Danmark's Provinser, hos
 Liebhabere i Hænde; hvorfors herved tilkien-
 degives, at det staaer dem frit, som endnu
 maatte besidde saadanne Prænumeration-
 Sedler, enten at aflevere dem hos Velbe-
 meldte Hr. Justis-Raad Langebek eller Monsr.
 Thura paa Borckes Collegio, og paa et af
 Staderne tage imod Sedlens Værdie 6 Rdlr
 Cont., eller og derimod at annamme et Exem-
 plar af den nu for Lyset komne Bornholms og
 Christians-Øes Beskrivelse, og 1 Rdlr. Cont.;
 Hvilket maatte skee inden to Maaneders For-
 løb fra Dato af, som det lettelig kand, siden
 alle Sedler fra Norge og Holsteen allere-
 de ere indfrieede, og de saa som mangler, ere,
 som sagt, allene her i Danmark's Provinser;
 Men efter disse to Maaneders Forløb, bliver
 ingen Sedler mere antagne eller agtet gyldige.

Kiøbenhavn den 8 Octobr. 1756.

Avertissement.

De patriotiske sindede Elskere af Danmark's ældre og nyere Historie, samt dets naturlige Beskaffenhed i alle Elementer, og dets udførlige geographiske Beskrivelse, gives herved tilkiende, at et saadant Arbejde af mig underskrevne, for 2 Aars Tid er begyndt, og nu halv udført, ved Brev-Berling med velkyndige Mænd i alle Provinzer, samt Archiv-Documerter og et Udtoq af Land-Maalnings-Contorets Protocoller, alt befattet under følgende Opfskrift:

Den Danske Aelas eller Kongeriget Danmark, med dets naturlige Egenstaber, Elementer, Indbyggere, Vaxter, Dyr og allehaande Afssdninger, dets gamle Tildragelser og nærværende Omstændigheder i alle Provinzer, Stæder, Kirker, Slotte, og Herregaarde. Foreslillet i en udførlig Landbeskrivelse og oplyst ved adskillige nyeligen forfattede almindelige og særdeles Landfort over hver Proving, samt ziret med Stæders, nee og de mærkværdigste Tings Aftegninger, efter Ssy Kongl. allernaadigste Befalning ved E. P.

Da nu dette betydelige Arbejde vil udgiøre nogle Bind i 4to, et hvert beregnet til 2 à 3 Alphabeter: Saa agter man, om GULD vil, at lade den første Tomte, indeholdende Nationens allerældste, mestenske og nyere Historie, tillige med Landets almindelige Beskrivelse, efter Naturens trende Riger, i denne Vinter tages under Pressen, paa det at samme, før end tilkommende Aars Michelsdag, kand leveres de sig tegnende Liebhabere. Disse anmodes ikke om noget Forkud eller Prænumeration, men allene til Efterretning, at tegne deres Navn paa dette Blad, som til den Ende uddeles i Stifterne, af Biskoppernes Amanuensisbus, hvilke for Skriftets Udlevering og Pengenes Modtagelse, tilstaaes Afslag paa hvert tiende Stykke.

Skriftets Priis, for dem som tegne sig, skal være saa billig, som nogen Tid kand ventes, nemlig for hvert Alphabeth, som gjør 23 Ark, ikke mere end 2 Mark danske, paa got Tryk-Papiir, og 3 Mark paa Skriv-Papiir, uanset alle Papiirers nu høyt optigende Priiser. Saa betales og for hvert Landfort ifkun 12 Skilling, og for et andet Kaabersstykke 3 Skilling.

Sisbehjævn, den 10 Novembr. Ao. 1762.

E. PONTOPPIDAN.

Indbydelse til subskription på Pontoppidans Danske Atlas, 1762. To trediedels st.

Avertiffement.

Det er tildeels allerede bekendt, at Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn har efter Kongelig Befaling ved tvende køndige og vel studerede Iøslændere, afgangne Vice-Laugmand Olsen og Land-Physicus Bidrøne Poulsen, ladet gjøre en Rejse i Iøsland, for at faae dette Lands naturlige og oeconomicke Beskaffenhed undersøgt og beskrevet, samt at der siden, i Anledning af samme Rejse, er bleven forfattet paa Dansk under Selskabets Opfyn en udførlig Beskrivelse over det heele Land.

Beskrivelsen er inddelt efter Landets Stædinger og Syffeler, og alle saavel Geographiske som Physiske og Oeconomicke, ja ogsaa nogle Historiske Merkværdigheder, som forekomme paa dette Land, forklarede.

En mere Speciel-Forklaring over Indretningen og Beskrivelsen af dette Bærk, skal i Fortalen til Bæret blive anført.

Dette Bærk har nu Videnskabernes Selskab ladet gjenemsee af de to brave og lærde Professorer paa Sorø, Professor Schiønning og Erichsen, og allerede givet under Pressen. Resten to Alphabeter ere alt aftrykte og de fleste af Kobberne stukkede, hvortil kommer et ganske nyt og meget accurat Geographisk Carte over Iøsland.

Det heele Bærk bliver 2 Tomer og vil omtrent udgiøre 130 Ark i Median 4to. foruden Kobberne, og skal, om mueligt, blive færdigt ved Aarets Udgang eller neste Aars Begyndelse.

Da der nu til dette Bærk er medgaaet og fremdeles vil medgaae anseelige Bekostninger; Saa har Videnskabernes Societeter besluttet at antage, hvortil de ogsaa hermed indbyder, Subscription paa Bæret, hvori det haaber, at Lærdoms og Videnskabernes Eifere i Rigerne ville faa meget hellere understøtte dets Hensigter, som dette Bærk indeholder mange hidtil ubekjendte Efterretninger.

Subscriberne behage at tegne deres Navne i Kiøbenhavn hos Boghandler Mummé, og uden for Kiøbenhavn i begge Rigerne hos Deres Højerverdigheder Bisshopperne, som tjenstligst ombedes at ville paatage sig denne Umage og at befordre dette Bærks Debit, saavit mueligt er.

Subscriptions-Listerne ønskes indsendt til Selskabet inden November Maanedes Udgang i det seneste. Naar Bæret er færdigt, skal det blive bekjendgjort i Aviserne, og ombedes da de Herrer Bisshopper at give Selskabet tilkiende, med hvad tilforladelige Skippere eller anden sikker Leilighed Caserne, med saa mange Exemplarer som der ere Subscriberne, til hvert Stædt kunde sendes, da Betalingen ved Exemplarernes Modtagelse erlægges.

Saa som Videnskabernes Selskab ei herved søger nogen Fordeel, og det heele Oplag paa Median-Papir allene bliver 500 Exemplarer, og 50 Exemplarer paa Real-Papir, saa bliver Prisen for de Prænumererende paa et Exemplar Median-Papir 3 Rdlr. 2 Mk. og paa Real-Papir 5 Rdlr. 2 Mk.

De som ikke prænumererer paa dette Bærk, kand en vente at faae det under 4 Rdlr. paa Median, og 6 Rdlr. 2 Mk. paa det store Papir.

Avertissement angående subskription på Eggert Olafsson og Bjarne Paulssons værk om Island, 1779. To trediedels st.

Disse [de sig tegnende Liebhavere] anmodes ikke om noget Forskud eller Prænumeration, men allene til Efterretning, at tegne deres Navn paa dette Blad, som til den Ende uddeles i Stifterne, af Biskoppernes Amanuensibus, hvilke for Skriftets Udlevering og Pengenes Modtagelse, tilstaaes Afslag paa hvert tiende Stykke.

Skriftets Priis, for dem som tegne sig, skal være saa billig, som nogen Tid kand ventes, nemlig for hvert Alphabeth, som gjør 23 ark, ikke mere end 2 Mark danske, paa got Tryk-Papier, og 3 Mark paa Skriv-Papier, uanseet alle Papirers nu høyt opstigende Priser. Saa betales og for hvert Landkort ikkuns 12 Skilling, og for et andet Kaaberstykke 3 Skilling.

I et avertissement i »Alm. Dansk Literatur-Journal« I, 1779, indbyder Videnskabernes Selskab til subskription på et værk om Island, hvori det hedder, at

Subscribenterne behage at tegne deres Navne i Kiøbenhavn hos Boghandler Mumme, og udenfor Kiøbenhavn i begge Rigerne hos Deres Høyærværdigheder Biskopperne, som tjenstligst ombedes at ville paatage sig denne Umage, og at befordre dette Verks Debit, saavit mueligt er . . . Naar Verket er færdigt, skal det blive bekiendtgjort i Aviserne, og ombedes da de Herrer Biskopper at give Selskabet tilkiende, med hvad tilforladelige Skipperere eller anden sikker Leilighed Casserne, med saa mange Exemplarer som der ere Subscribenterne, til hvert Stift kunde sendes, da Betalingen ved Exemplarernes Modtagelse erlægges.

Subskriptioner kunne være svære at gennemføre, for det var ikke altid, at underskriverne overholdt deres forpligtelser. Johannes Ewalds ven, kap-tajn Abrahamson anmeldte i »Alm. Dansk Literatur-Journal« 1781-82 Ewalds Samtlige Skrifter, da andet bind var udsendt af Proft. Han glædede sig over »86 nye Smagens Elskere«, som havde tegnet sig som subskribenter, siden første bind udkom. »Denne Glæde forstyrres ei ved den Anmerking, Forleggeren har seet sig nødt til, at føie til disse nye Subscribenteres Fortegnelse, at 122 af dem i første Tome anførte, endnu ikke have afhentet deres Exemplarer. [Her følger en alvorlig appel til »disse slette Betalere«, der slutter med denne trusel:] »Men de burde betænke at det altid er meget bedre og ærægtigere at handle ret sildig, end aldrig, og dernæst, at Forleggeren dog veed Deres Navne, og de altsaa ere i hans Magt, saa han kan beskjemme dem offentlig, hvilket Øieblik han lyster.«

Et pudsigt eksempel på, hvor svært det var at få det træge publikum til at ofre penge på videnskabelige skrifter, har vi i et »Pro Memoria«, som det Norske Videnskabers Selskab følte sig foranlediget til at sende sine medlemmer, fordi det viste sig umuligt at få nogen forlægger til at udsende sjette bind af selskabets afhandlinger. I skrivelsen henstilles høfligt, men

Pro Memoria.

Da det lærde Publicum har med Rette klaget over, at det gaær sua seent med det Kongel. Norske Videnskabers Selskabs Afhandlinger at udgives i Trykken, og Mangel paa Afsetning har tiendt Hindtil værende Forlegger til Paaskud, at den 6te Tome ei kunde trykkes, saa og vil lægge Hinder i Veien, at Forlegger ei kunde faaes for Fremtiden til at udgive disse Afhandlinger, hvor til høves et temmeligt Forraad; Saa har Selskabet i dets sidste ordentlige Forsamling den 2. d. M. eenstemmigen bestuttet, at hver af dets indenlandske Medlemmer maatte overtales, at tage og kiøbe et Exemplar af de herefter i nye Format udgivende Selskabets Skrifter. Jeg har derfor den Ære, paa dets Vegne at anmode DERES *Høiædte Velværenhed*, at DE, som et værdigt Medlem af Selskabet ville bidrage til dets Ære og Anseelse at besordre, ved at lade hente og tilforhandle DEM et Exemplar af dets herefter udgivne nye Afhandlinger, hos den tilkommende Forlegger, for den billigste Priis han kan sælge dem for, saasnart det bekendtgjøres, at de ere udkomne, og hvor de ere at faae.

Trondhiem den 7de Septembr. 1782.

Hagerup.

Til
Høiædte og Velbaarne
Høi Ederaad og Commerce Con-
sulent Christian Mathelt.

L. Wittrup.

Cirkulære fra det Norske Videnskabernes Selskab med henstilling til medlemmerne om køb af selskabets skrifter, 1782. Halv st.

meget indtrængende til medlemmerne at »biedrage til dets [selskabets] Ære og Anseelse at befordre, ved at lade hente og tilforhandle DEM et Exemplar af dets herefter udgivne nye Afhandlinger«.

Det var ofte meget små oplag, man regnede med, 150–200 var ikke ualmindeligt; men selv disse beskedne oplag kunne det knibe med at få afsat. Den førømtalte F. C. Schönau indbød 1753 til prænumeration på sin oversættelse af Virgil, men efter et halvt års forløb havde kun 20 indtegnet sig. Så trådte kongen hjælpende til og tegnede sig for 50 eksemplarer, og straks meldte ikke mindre end 39 excellencer sig, og andre fulgte efter, så prænumerantlisten kom op på 186. Kun første bind udkom, længere strakte prænumeranternes iver sig ikke.

Johannes Ewald var heldigere, da han skuffet og harmfuld over, at »Selskabet« ikke ville udgive hans »Rolf Krake«, besluttede sig til selv at udgive skuespillet. Han fik 40 venner og beundrere til at forudbestille ialt 300 eksemplarer. Også Wessel har måttet benytte sig af prænumeration, da »Kierlighed uden Strømper« skulle trykkes hos A. H. Godiches efterleverske. Men hans venner i Norske Selskab har sikkert hjulpet ham med at få tegnet det fornødne antal. Bogen blev solgt fra Wessels egen bopæl.

Som eksempel på, hvor svært det kunne være at skaffe prænumeranter, kan nævnes, at den berømte opdagelsesrejsende Carsten Niebuhr den 18. septbr. 1775 måtte bekendtgøre: »I Begyndelsen af dette Aar tilkiendegav jeg Publico, at jeg vilde udgive en Dansk Oversættelse af min Reise-Beskrivelse, om endog ikkun 150 Liebhave vilde melde sig; men ialt er der ikke forlangt flere end 50 Exemplarer . . . Hvor gierne jeg end havde ønsket, at denne Oversættelse maatte blive udgiven, saa er jeg dog nødt til at gjøre bekiendt, at jeg nu ikke har noget videre Haab dertil.« Niebuhr kom dog til at opleve bogens udgivelse, idet Gyldendal i 1794 udgav den i sin samling af rejsebeskrivelser.

Et af de oftest påtalte misbrug af prænumerations-systemet var, at forfatteren standsede udgivelsen, før hele værket var udsendt, hvis tegningen havde svigtet eller en del af abonnenterne var faldet fra. I Adresse-Avisen for 5. febr. 1772 findes indrykket en »Besvarelse« fra P. Bering, Giørup:

For den Spørgende i Adresse-Cont. Avisen h. s. No. 7 tiener dette fra min Side til Svar. Mit forehavende Skrift om Religionens Trøst og Sandhed etc. standsede ved den først udkomne Deel, og ikke af anden Slags Kiædhed, end fordi jeg selv maatte gjøre Bekost-

ning paa Trykken, og endda ikke seer mig skadesløs ved det Udgivne ... Spørgeren kunde ellers have udfundet os et Forslag til nyttige Skrifters Befordring for Lyset; thi at give os en Opskrift paa afbrudte Skrifter og derhos spørge hvorledes det er fat med Skribenterne? er maaske intet andet, end at beskyldte Nationens Smag, og desto mere indskrænke andres nyttige Forsætter.

Skønt mange planlagte prænumerationer således enten blev afbrudt eller aldrig så dagens lys, var udgivelseernes antal betydeligt, og som Nyrop fortæller om tiden henimod 1800, var den greben af en voldsom prænumerationstyst. Rahbek oplyser i sine Erindringer af mit Liv I: »Min Fader subskriberede efter de Tidens Skik paa Alt, hvad der blev udgivet.«

★

Søren Gyldendal benyttede sig både af prænumeration og subskription, og næppe havde han begyndt sin virksomhed og vist sine evner som forlægger, før personer og selskaber kom til ham og overdrog ham prænumeration- eller subskribentlister og den fortsatte udgivelse af værker, som de havde påbegyndt. Hans fortjeneste var, i en kaotisk tid, at samle mange af de udgivelser, der var til købs rundt om i byen hos bogtrykker-forlæggere eller hos forfatterne selv. De mange smudsskrifter, der udkom i Struenseetiden, var ikke til gavn for de egentlige boghandlere; bogbindere, hørkræmmere og urtekræmmere gik boghandlerne i næringen og udlejede »disse Tidens ny Skrifter for at spare Bekostning for Folk, som var nysgerrige«. Og på samme tid bragte nogle forfatteres og forlæggeres misligholdte udgivelser boghandelen i miskredit. Gyldendal var midt under disse forvirrede forhold organisatoren, der bragte orden i tingene ved at samle så mange af de spredte udgivelser som muligt, men også – og ikke mindst – ved at skaffe sig forhandlere rundt om i Danmark og Norge, og derved forøge salgsmulighederne betydeligt.

I 1775 indbød Gyldendal til subskription på J. S. Sneedorffs Samlede Skrifter. Udgivelsen havde karakter af en bind-subskription i forbindelse med prænumeration, idet der skulle betales forud for andet bind ved modtagelsen af det første og så fremdeles for værkets 8 bind. Den 20. oktbr. samme år averterede Gyldendal, at 1. bind er udkommet og leveres for 3 mk. samt 3 mk. forskud på 2. bind, »alt mod trykte og af mig underskrevne Beviser. Da

alle Subskriptions-Listerne fra Norge og Provindserne ey endnu ere indløbne, har jeg ey kunnet indføre Navnene i dette Bind, men skal i sidste Bind, som jeg haaber skal blive færdigt i næste Sommer, have den Ære at indrykke samtlige Subscribenteres Navne«.

Gyldendal benyttede ikke prænumeration alene til danske forfatteres værker, men også til oversættelser af videnskabelige og populære værker. Men da han ikke kunne vide sig sikker på, om ikke en anden ville komme ham i forkøbet, skete det, at han påbegyndte udgivelsen, før det originale værk var afsluttet. Sine løfter til prænumeranterne kunne han derfor kun holde, hvis forfatteren opfyldte sine. Denne fremgangsmåde bragte ham to gange i slem forlegenhed.

I det ene tilfælde drejede det sig om en matematisk lærebog, som Gyldendal havde bebudet i oversættelse. En prænumerant på værket advarer publikum i anledning af bebudelsen af en anden prænumeration: »Skulde den udkomme paa Prænumeration hos Agent Gyldendal, saa vil jeg kun ønske, at han vil være meer ordholdende end sædvanlig. For elleve Aar siden har jeg prænumereret paa den anden Deel af Mønnichs mathematiske Lærebog, som indtil denne Dag ikke er udkommen! Der falder mig i dette Øjeblik intet Ord ind, som betegner denne Adfærd, men – synonymt med Redelighed vilde det neppe blive«.

Under processen indrømmer Gyldendal klagens berettigelse, og advokat Klingberg forklarer på hans vegne, at første bind var blevet stærkt kritiseret, hvorfor oversætteren, professor Jacob Wolf, ville gennemgå det nøje, før værket fortsattes. Samtidig ville man afvente det originale værks afslutning, men trods gentagne løfter kom det ikke, og Gyldendal var derfor afskåret fra at holde sit løfte til køberne. Disse kunne selvfølgelig få deres forudbetaling tilbage, hvis de ønskede det. Men Gyldendal var uden skyld i forsinkelsen, og både han og bogtrykker Popp havde mange penge stående i det ufuldendte værk. Den 22. marts 1796, før processen var afsluttet, averterede Gyldendal anden dels første hæfte udkommet.

Året efter var Gyldendal i en tilsvarende klemme, og han forsøgte, belært af erfaring, at komme ud af den. Det skete i en annonce (3. april 1797) om en oversættelse af dr. A. H. Niemeyers Handbuch für christliche Religionslehrer, hvis oversætter, pastor Fallesen, havde svigtet og derfor var blevet erstattet med en anden. Dette værk bliver nu tilbudt, men der tilføjes:

Et forslag giøres hermed tillige dem, som for nogle Aar siden have prænumereret hos mig paa en 6te Deel af samme Forfatters Bibelske Characteristik, hvilket han lovede at udgive over Jesu Character, og som have betalt 48 Sk. i Forskud, ifald de nu ønske at eie denne Niemeyers Haandbog, at de da ville aflevere Prænumurationslisten og modtage Godtgjørelse derfor i Betalingen, naar samme fra Trykken bliver færdig, eftersom vi nu i saa lang Tiid forgjæves have ventet paa Opfyldelsen af Forfatterens Løfte; men de, som maaske ikke ynde denne Betalingsmaade, ombedes at ville jo før jo hellere indsende Prænumurations-Sedlen til mig, som da strax tilbagebetaler det modtagne Forskud.

Gyldendal benyttede i tidens løb ofte subskription, og han erfarede snart, at det kunne være svært at erhverve det fornødne antal subskribenter, og at det kunne være vanskeligt at opfylde de løfter, man havde givet i en optimistisk subskriptions-indbydelse. Den første af sine egne forlagsudgivelser, hvortil han indbød til subskription, var Dusch: *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens*. Han averterede værket i en af sine første annoncer den 29. juli 1772, hvor han lovede subskribenterne 1. del for 3 mk., medens andre måtte betale 3 mk. 8 sk.

En typisk subskriptionsindbydelse fra Gyldendals første tid er en ordrig annonce, som er underskrevet »Gyldendal som Forlegger«, men affattet af biskop Balle. Værket, *Forklaring over Evangelisten Matthæus*, vil blive overladt subskribenterne for 1 rdl., »naar disses Antal maatte blive saa stort, at Forleggeren ingen Skade tager«. Senere hedder det:

Omstændighederne tillade hverken ham, eller Forleggeren at befordre det til Trykken i et vist Haab om tilstrækkelig Aftræk. Derfor tager jeg mig den Frihed paa hans og mine Vegne, at indbyde alle Velyndere af høyere og ringere Stand til Subscription, mod den Forsikring, at Bogen skal blive dem afleveret mod Pengenes Annammelse næst Guds Hielp førstkommende Paaske, eller faa Uger derefter. Forfatteren vil indrykke deres Navne i Alfabatisk Orden og lader tillige ærbødigt de Herrer Sogne-Præster i Kiøbstæderne og paa Landet anmode om gunstig Bistand til Værkets Befordring, hvad enten de selv måtte behage at besørge deres Navne, som vilde melde sig hos dem, indsendte til Kiøbenhavn, eller de vilde foranstalte Antegnelse hos de Herrer Amanuensis hos Deres Høiærværdigheder Biskopperne i begge Rigerne eller Forleggeren den fornødne Underretning derom.

Værket forelå ikke til påske; den 10. okt. 1774 averterede Gyldendal, at et Alphabet (altså 23 ark) nu var trykt og kunne afhentes. Han meddelte samtidig, at forfatteren havde udvidet planen og derfor ikke kunne holde sine løfter. Fem år derefter, juli 1779, averterede Gyldendal, at Balles forklaring til de fem første kapitler nu forelå, og at forfatteren håbede »om Gud forunder Liv og Kræfter«, at kunne færdiggøre værket.

Men det var ikke sidste gang, biskop Balle og Gyldendal havde vanskeligheder med Matthæus' Evangelium. En måned før Gyldendals død indbød han til subskription på »Mathæi Evangelium til Bibellæsning ved Biskop Balle«. Også her påkaldtes »de Hrr. Amanuensis hos Biskopperne«, men forgæves. Den 26. april 1802 averterede Salig Agent Gyldendals Enke, at der ikke havde meldt sig det fornødne antal, hvorfor trykningen var standset med det 8. ark, og den ville ikke blive fortsat, før subskriptionen kunne dække udgifterne – og det skulle ske inden Mikkelsdag. Agentindens bestemte optræden synes at have hjulpet. Bogen udkom i det følgende år.

★

Hvilke mennesker prænumererede eller subskriberede på den tid? Vi véd, som foran nævnt, at Rahbeks fader efter tidens skik prænumererede på alt, og vi så, hvorledes luksusudgaven af Holbergs Peder Paars i 1772 samlede 344 subskribenter blandt de højeste rangklasser; her var snobberi sikkert i mange tilfælde drivfjederen, ligesom forfængeligheden nok i tidens løb har været et vigtigt incitament for mange, og man kan trygt regne med, at udgiverne har spillet på de strenge. Det er derfor interessant at se, hvorledes en ganske ung digter kunne hævde sig i selskabet. Jens Baggesen udsendte sine Comiske Fortællinger i 1785, da han var 21 år. Bogen er nu en stor sjældenhed; den er trykt i et smukt lille oktavformat af A. F. Stein, og omkring 1200 subskribenter tegnede sig for ialt 1335 eksemplarer; deraf aftog kongehuset 34, de resterende 1301 blev købt af litterært interesserede borgere, deraf alene 213 studenter, blandt hvilke nogle endog aftog flere eksemplarer, men iøvrigt omfattede subskribenterne alle befolkningslag lige fra professorer til bagere, smede, fyrbødere, copister, fuldmægtige, urtekræmmere og andre »ved handelen«, skuespillere, lærere og præster. Adelen var bl. a. repræsenteret af grev Otto Thott, og blandt subskribenterne var også Wessel og hans broder. Iøvrigt er der på listerne nogle boghandlere, hvoraf enkelte har købt flere eksemplarer, bogtrykker J. F. Schultz endda 20 eksemplarer, sikkert på spekulation. Byen Sorø har aftaget 10 eksemplarer. En del subskribenter er anført uden titel. I Peder Paars-udgaven 1772 er der titler i overdådighed.

Digteren Edvard Storm må med sine Originale Fabler og Fortællinger (1782) have forstået på forhånd at gøre et stærkt indtryk på kongehuset,

der ialt tegnede sig for 132 eksemplarer; også her finder vi studenter, pædagoger, præster, jurister, kræmmere, officerer, skrivere og alle slags »raader« og excellencer, deriblandt atter grev Thott. Overfor Storms Samlede Digte 1785 har kongehuset svigtet, men han har iøvrigt atter kunnet glæde sig ved et bredt udsnit af befolkningen, deriblandt flere litterater samt en glarmestersvend.

Efter Wessels død indbød P. J. Monrad, Jens Baggesen og C. Pram den 30. april 1787 til subscription på hans Samtlige Skrifter til fordel for digterens seksårige søn. I første del findes en længere fortale, hvori subscriptionsplanen citeres:

Uden nøiagtigen at kunne bestemme Bogens Størrelse, forudse vi, at den vil blive henved halvandet Alphabet i maadelig Octav, inddeelte i to Bind. Prisen for hvert Ark skal ikke overgaae 3 Sk. paa godt Skrivpapiir, og derpaa allene bliver Værket trykt. Den skal overhovedet ikke overstige 8 Mk. Bogen skal prydes med Digterens veltrufne Portræt i velstukket Kobber; og om mueligt, som vi haabe ved det ventede antal Subscribertere, med Vignetter, ja, endog andre Kobbere, hvorved Prisen, om, som sagt, Subskribenternes Antal som formodes, tillader det, ikke skal forhøies.

Her følger en redegørelse for redaktionen af udgaven, og derefter tilføjes, altså efter den trykte subscriptionsplan, en tak og en redegørelse til subskribenterne:

Vi takke enhver, som har velvilligen bidraget, være sig ved Hr. Wessels Manuskripters Indsendelse til Udgavens Fuldstændighed, eller ved Subscription til dens Muelighed og Indbringelse. For denne sidste skulle vi ikke mangle til Vedkommende at aflægge det fuldkomneste Regnskab. Størrelsen har oversteget det vi havde formodet; imidlertid ere vi bundne ved vort Lovte, til ei at lade Prisen overstige 8 Mark for Subskribenterne. Med Trykkens Besørgning og Papiret troe vi, enhver vil blive fornøiet. Noget vidtløvtigere end Fornødenhed udkrævede er Trykken; men den Ziirlighed, disse Værker tilkom, tillod, efter vor Meening, ikke større Sparsomhed paa Papiret. Foruden Digterens Billed, tegnet af Juel og stukket af Clements, samt sex Vignetter, have vi troet os berettigede til at forøge Udgivten ved flere Kobberes Anskaffelse. De, som have forsømt at subskribere, kunne ei finde den Priis for høi, som vi herved sætte paa de faa øvrige Exemplarer, nemlig To Rigsdaler. Mange af de udsendte Subskriptionsplaners sildige Tilbagekomst, Bogtrykker Steins Død, i hvis levende Live Bogen var begyndt at trykkes i hans Officin, og Vanskeligheden af at skaffe nok af det engang valgte Papiir, ere Aarsagerne, hvorfor den kommer sildigere, end man havde Føie til at vente.

Efter endnu nogle bemærkninger afsluttes denne »Fortale«, og derefter bringes på de følgende sider subskribenternes navne med angivelse af det købte antal eksemplarer. Øverst på listen står kongehusets medlemmer, der

Fortale.

forsømt at subscribere, kunne ei finde den Priis for hoi, som vi herved sætte paa de saa øvrige Exemplarer, nemlig To Rigsdaler.

Mange af de udsendte Subscriptionsplazners sldige Tilbagekomst, Bogtrykker Steins Død, i hvis levende Live Bogen var begyndt at trykkes i hans Officin, og Banskfeligheden af at skaffe nok af det engang valgte Papiir, ere Aarsagerne, hvorfor den kommer sldigere, end man havde Føie til at vente.

For denne Langsamhed, for de enkelte Trykfeil, og for hvad Mangel i øvrigt der maatte findes ved denne af os besørgede Udgave troe vi, paa vor Bøn, saa meget heller at kunne vente Overbærelse, som disse Binds Indhold i øvrigt ingen Overbærelse behøve; men ere forud visse paa vor Tids, og Eftertidens Agtelse og Velbehag.

Kiøbenhavn, i August 1787.

P. J. Monrad. J. Baggesen. C. Pram.

Sub:

Subskribenterne.

Hs. Majestæt Kongen	16	Exempl.
Hendes Majestæt Enkedronningen	12	—
Hs. Kongelige Hoihed Kronprindsen	8	—
Hs. Kongelige Hoihed Arveprindsen	14	—

Hr. Nagaard, Conferentsraad.	i	Kiøbenhavn
— Nagaard, Secretair.	-	-
— Nagesen, Student.	-	-
— Nalborg, Fuldmægtig.	-	-
— Namodt, Contrølleur.		Christiania
— Narsø, (V.) Lieutenant.	St. Thomas.	2 Expl.
— Nars, Gorenkriver.		Christiania
— Nideler, Kammerherre, Skitsamtmand.		Christiansand
— Nideler, (C. H.) Kammerherre.		Hindsgaul
— Nidler, Professor, Præst.		Kiøbenhavn
— Nibsfeldt-Laurwig, (C.) Greve.		Langeland
— Nibum, (M.) Præst.		Durdal
— Niberg, Collega Scholæ.		Christiania
— Niberg, (H.) Kongelig Fuldmægtig.		Kiøbenhavn
Mad. Andersen.		-
Hr. Andersen, (M.) Kiøbmand.		Christiania
— Andersen, (K.) Student.		Kiøbenh. 2 Expl.
— Andersen, (D.) Procurator		-
Frue Anker, Justitsraadinde.		Christiania
Hr. Anker, (W.) Etatsraad.		- 20 Expl.
— Anker, (C.) Conferentsraad.		Kiøbenhavn
— Anker, (J.)		Christiania
— Anker, (M.)		Bogsted. 2 Expl.
— Arbin, Contrølleur.		Christiania
— Arboe, (Th.) Kiøbmand.		Drammen
— Archtander, Lieutenant.		Friderichsberg
— Archtander, (Ed.) Student.		Christiansand
— Areng, (Ch.) Præst.		Øvestad
— Arntsen, ved Koldboden.		Kiøbenhavn
— Arp, Procurator.		-
Jemse. Astrup, Skuespillerinde.		-

b 3

Hr.

tilsammen tegnede sig for 50 af de ialt 1238 forudbestilte eksemplarer. Subskribenternes antal var 1029, der fordeler sig på følgende kategorier af købere: excellencer og adelige 125, andre embedsmænd 122, studenter 112, teologer (herunder klokkere og kantorer) 73, jurister (dommere, advokater etc.) 61, købmænd 62, officerer 57, kopister, sekretærer, bogholdere m. m. 55, læger og apotekere 24, pædagoger 15, kunstnere (skuespillere og billedhuggere etc.) 13, professorer 11, litterater 9, bryggere 4, skibskaptajner 6, »ved handelen« 6, landmænd 6 (heraf en student og bonde) samt forskellige andre personer, bl. a. en guldsmed, en urmager, en vinhandler, en hovmester, en færgemand, en bogbinder og en blytækker. En sorenskriver har aftaget 12 eksemplarer, fire købmænd i London hver 4-5, en etatsråd 20, bogtrykker J. F. Schultz 10, og boghandlerne Tikiøb 3, Steinmann 4 samt Gyldendal 30 (!). Man bemærker, at Gyldendal allerede dengang hævdede sig som den førende boghandler. Han har haft en ganske pæn fortjeneste i forskellen mellem abonnentpris og den senere bogladepris. Akademikerne står fint i antal, men almindelige borgere som købmænd, skrivere etc. tæller også godt med. Desværre gav udgivelsen underskud, fordi man havde sat prisen for lavt.

Der har været mange besværligheder forbundet med subskription, og omkostningerne kunne meget let gøre fortjenesten illusorisk. K. L. Rahbek fortæller i sine erindringer, at første bind af hans Prosaiske Forsøg, som han selv udgav, ganske vist fik en gunstig modtagelse men ikke var nogen lukrativ udgivelse. Efter at alle udgifter til papir, trykning og ombærer var betalt samt procenterne til abonnentsamlerne fradragne, var der ikke mere end 2 rdlr. tilbage.

Vi så, at subskriptionen på Pontoppidans Danske Atlas 1763 kunne tegnes hos biskopperne, hvis amanuenser for deres ulejlighed fik »afslag paa hvert tiende stykke«. En sådan godtgørelse ved 10 solgte eksemplarer var meget almindelig, men i nogle tilfælde gik udgiveren videre og tilbød det femte, sjette eller syvende eksemplar gratis til abonnentsamlerne. På den gengivne abonnentliste med navne ser vi, at 5 har tegnet sig, og abonnentsamleren, den kongl. svenske kammerjunker B. E. Rosenblad, har bekræftet subskriptionerne med sin underskrift og derved erhvervet ret til et eksemplar frit – mod at indestå for betalingen! Det pågældende værk er et Udkast til en Historie og Beskrivelse af det store Kongelige Bibliotek (1823)

Subskribenternes Navne og Bopæl.	Ejpr.	Ejpr.
S. E. Hallensworth. Stockholm.	1	Exemplar.
Kammarrådets Kägensten	1	—
J. G. Richert. Eved. Kurland.	1	—
B. E. Rosenblad. Kammarjunkaren	1	—
A. v. Thom. Lieutenant.	1	—
Summa -	5	—
<p>Alle exemplaren äro på skriftryck. per. Subskriptionen insamlad af Kongl. Svenske Kammarjunkaren B. E. Rosenblad.</p>		

Tredie side af indbydelse på et værk af C. Molbech med
subskribenters navne, 1823. Fire femtedels st.

ved professor og bibliotekssekretær C. Molbech. I planen skriver Molbech: »Uagtet Tidens Vilkaar ikke ere gunstige for egentlige litteraire Foretagender [!] ... at det uden Tab udgives er Alt hvad Forfatteren attraaer.« Alligevel udkom bogen ikke.

Reitzel meddeler så sent som i 1835, at abonnentsamlere gives de sædvanlige fordele, og Steen »i Pilestræde og paa Børsen« oplyser 1833, at prisen for ikke-abbonenter bliver 50 % højere, medens samlerne får det syvende eksemplar gratis; samme år tilbyder Schubothe paa Børsen Nr. 9 følgende vistnok usædvanlige betingelser på et Bibliothek for historiske Værker:

Subscribersamlere i Kiøbenhavn erholde paa 3 Expl. 1 frit.

Boghandlere ibid. erholde, foruden Rabat, paa 6 Expl. 1 frit.

Subscribersamlere i Provindserne erholde paa 6 Expl. 1 frit.

Boghandlere ibid. erholde, foruden Rabat, paa 8 Expl. 1 frit.

Her synes der at være tale om et konkurrencetilbud, og vi ser desuden, at forlæggeren samtidig benytter sig af abonnentsamleres og boghandleres medvirkning; hvorfor provinsen stilles ringere, står ikke klart.

Året forud er en Licentiat i Theologien så optimistisk at tro, at abonnenterne vil nøjes med en godtgørelse på 10 %, og samlere desuden mod at få det ellefte eksemplar frit vil indestå for betalingen. Andr. Fr. Høst i Gothersgade tilbyder 1837 på et bibliotek af latinske og græske klassikere abonnenterne en godtgørelse på 10 %, som beregnes ved hvert fjerde hæftes modtagelse, medens institutbestyrere, skoler og abonnentsamlere erholder »mod contant Betaling hvert 7de Expl. frit«. Da Gyldendals forlag i 1839 for et historisk værk tilbyder den »sædvanlige Godtgørelse til Abonnenterne af 10 % og Kiøbere af 10 Explr. det 11te frit«, må man formode, at denne provision har været den almindeligste på det tidspunkt.

I den tidligere omtalte annonce fra biskop Balle og Gyldendal hedder det:

For den Umage, som en eller anden Velynder derved maatte paatage sig, ere vi begge beredvillige til al muelig Gientieneste, og erstatte strax de paagaende Omkostninger. Den, som samler 12 paalidelige Subscriberere, vil umage sig med at modtage Exemplarerne, og sende Betalingen derfor, erholder selv et Exemplar omsonst, og frie Subscription paa de følgende Deele.

Her må samlerne altså både sørge for udbringelse og inkassation, og dette var muligvis det almindelige, men som vi har set, nævner Rahbek udtrykkelig udgifter til ombærer foruden til abonnentsamlere. Man må gå ud

fra, at samlerne for det meste har været »velyndere« af de værker, som de påtog sig besværet med at skaffe afsætning.

Som et kuriosum kan citeres en indbydelse fra 1827 til fordel »For Grækerne« »til Prænumeration (Forudbetaling) eller Subskription (Betaling ved Skrivtets Modtagelse)«, hvori det bl. a. hedder: »høiere Betaling imodtages med inderlig Taknemmelighed, ligesom alleslags Varer og Frembringelser, som kunne forauktioneres . . . Forudbetalinger bedes behageligen leverede her i Staden, hvor de velvilligen modtages . . . Dhrr. Capitain v. Fogh og Urtekræmmer Lefolii modtage hvad der i Stedet for Penge, maatte ydes i Varer m. m.«

Det var meget almindeligt, at subskriptioner kunne tegnes såvel hos boghandlere som hos private. En sognepræst i Svendborg udsendte i 1782 en indbydelse på et religiøst skrift, hvori det hedder: »Man behager at melde sig i Kiøbenhavn, hos Boghandler Hr. Gyldendal, i Aalborg hos Velærværdige Hr. Wandal, i Odense hos Boghandler Hr. Iversen og i Svendborg hos mig. Paa andre Stæder forventer jeg at formaae hvert Steds Postmester [!] til at modtage Subskription for deres Bye og Egn.« I en indbydelse fra 1821 oplyses det, at »Subskription modtages, og Subskriptionsplaner faaes hos Lieutenant og Bogtrykker H. F. Popp paa Østergade 72, anden Sal«. I en »Foreløbig Indbydelse« fra 1826 på en samling frimurettaler bebuder forfatteren en subskriptionsplan om få dage, og han erklærer, at »for Trykkeomkostningernes Skyld nødsages jeg til at tage Hælvten paa Prænumeration . . . Boghandlerne Schubothe, Colding, Reitzel, Iversen i Odense og Bogtrykker Elmquist, Overkrigskommissarie i Aarhus modtage Subskriptioner«. I en indbydelse fra 1825 på Henrik Harpestrengs Danske Lægebog, som føromtalte professor C. Molbech skulle udgive hos bogtrykker H. H. Thiele, oplyses, at subskription modtages af Gyldendalske Boghandel, Schubothe, Reitzel og forlæggeren. Et sådant samarbejde mellem boghandlerne var ikke ualmindeligt, skønt de her nævnte boghandlere samtidig var konkurrenter som forlæggere.

At ikke alle forfattere følte sig overbeviste om, at deres skrifter ville opnå tilstrækkeligt mange købere, viser disse forbeholdne bemærkninger i to indbydelser fra 1822 og 1824: »- ifald Forlæggeren, Hr. Hof- og Universitets-Bogtrykker Seidelin, kan see sig skadesløs«, og denne: »Saafremt 200 Subskribenter tegne sig - under hvilket Antal Bogen ikke vil kunne udkomme«.

I en meget ordrig indbydelse på Riegels' Kirkehistorie (1785) siges rent ud, at »Subskription for hvert Bind, at man kan udregne Tabet [!], imodtages af Boghandler Hegelund«.

En forfatter-forlægger, der selv varetog sine interesser, var Adam Oehlen-schläger. I en subscriptionsindbydelse fra 1833 på fortsættelse af hans digterværker lyder slutningen således: »Paa Subskribentlisten for mit Levnet og Tragødierne, som følger med sidste og syvende Deel, skal et enkelt eller et dobbelt Tegn ved Navnet strax antyde den enkelte eller dobbelte Subskription paa disse følgende Skrifter. Ved Værkets Slutning fuldstændig-gøres Subskribentlisten, og Prisen forhøies da fra 8 Sk. til 10 Sk. Arket.« Digterens hustru har vistnok forfattet indbydelsen, der viser, hvilken vægt der blev lagt på, at subskribenternes navne var optaget i værkerne, og at det måtte bemærkes, hvem der havde købt alle syv bind.

Det kunne være fristende at citere flere af de ofte meget ordrige og mærk-værdige indbydelser, som optimistiske skribenter har forfattet, men det ville føre for vidt. Et enkelt særlig pudsigt eksempel skal dog tages ud af bunken. En »Kandidat og forhen litterair [!] Telegraf-Bestyrer« slutter efter en om-stændelig redegørelse for et besynderligt værk (1828) således: »- naar mange iblandt vore nærværende Embedsmænd, der have store Indkomster uden at bestille noget derfor, ere forglemte, vil jeg mange Aar efter min Død leve i mine Skrifter, og virke Gavn hos Efterkommerne«. Man tvivler på, at andet end disse linier har overlevet ham.

En indbydelse fra 1847 viser, at selv sådanne småtryk som subscriptions-indbydelser var underkastet censur. På den trykte plan, antagelig et korrek-turtryk, har censor C. Reiersen med egen hånd skrevet: »Da Barfod er un-der Censur skulde denne Subskriptionsplan være sendt mig i Manuskript,« og han tilføjer allernådigst: »kan trykkes«.

Efterhånden som boghandlernes og forlæggernes antal voksede og bog-handelen, efter Boghandlerforeningens stiftelse i 1837, var blevet bedre or-ganiseret, overtog forlagene for en stor del selv risikoen for udgivelserne, medens bogtrykkerne ophørte at udgive bøger. De privat udgivne prænu-merationer og subskriptioner blev sjældne, og den form for subskription, vi nu kender, blev den gængse. Det vil sige, at forlagene tilbød værker i hæfter eller bind til en favorpris eller bogladeprisen, uden at subskribenternes navne blev trykt i bogen. Men så sent som i 1869 finder vi dog en subskrip-

5. Samling af Romancer, Ballader og Iyriske Digte, skrevne efter de sidst udkomne tre Dele.

Dg da jeg maa formode, at enveel af mine Læsere ønske sig lidt efter lidt en fuldstændig Samling af mine betydeligste Værker, saa indbydes endnu til Subscription paa:

6. Aladdin, et dramatisk Eventyr.
7. Nordens Guder, et episk Digt.
8. Hrolf Krake, et episk Digt.

Men da det ikke er saa meget længe siden at disse tre Digtninger særskilte udkom, saa har jeg deelt Subscriptionen i tvende Dele, saa at man kan faae enten alle de her nævnte Værker i 8 Dele, eller blot de 5 førstnævnte, som et eget Værk.

Trykken og Prisen bliver som Tragødiernes, 8 Sk. for Arket; og Subscribersfamterne tilstaaes de samme Fordele. Meer end eet Bind ad Gangen udkommer ikke i Løbet af fire Maaneder, altfaa kun tre Bind i et Aar.

Min Musas Yndere ville meget forbinde mig med, jo før jo heller, at bestemme sig for denne Subscription, om muligt Endeel ved Modtagelsen af dette Bind af Tragødierne; thi da behøver Trykningen paa Værket ei at standse.

Paa Subscriberslisten for mit Levnet og Tragødierne, som følger med sidste syvende Deel, skal et enkelt eller et dobbelt Tegne ved Navnet strax antyde den enkelte eller dobbelte Subscription paa disse følgende Skrifter. Ved Værkets Slutning fuldstændiggjøres Subscriberslisten, og Prisen forhøies da fra 8 Sk. til 10 Sk. Arket.

3 Marts 1833.

Oehlenschläger.

tionsindbydelse for nogle religiøse digte og taler, hvori der meddeles navnene på en del mennesker, der forud har tegnet sig: En købmand har bundet sig for 10 ekspl., en anden for 3 ekspl., sognepræsten og biskoppen for 2 hver, desuden anføres en general, en justitsråd o. m. a. som købere for at animere de vankelmødige.

Fra begyndelsen af 1700-årene til omkring midten af 1800-årene havde først prænumerationen og siden i stigende grad subskriptionen været meget anvendte udveje for udgivelse med stærkt varierende held. Det var mangelen på boghandlere og egentlige forlæggere i forbindelse med elendige postforbindelser og manglende økonomisk støtte til videnskabelige skrifter, der havde tvunget forfatterne til en af disse udveje, når de stod uden finansiel støtte og ikke kunne formå bogtrykkerne til at påtage sig risikoen. At det har været en træls udgivelsesform, har vi set eksempler nok på, og at dens berettigelse ophørte, efterhånden som boghandelen vandt større udbredelse og dermed større effektivitet som formidlere, er indlysende. Fra Wielandts dage, da der kun fandtes få boghandlere i København og ingen i provinsen af betydning, og til Gyldendals tid, da ordnede forhold begyndte at indtræde, var prænumerationen den dominerende form; derefter blev den sjældnere, og i vor tid benyttes metoden næsten kun ved udgivelse af festskrifter, hvor indtægten går til dækning af omkostningerne og et eventuelt overskud tilfalder den, hvem festskriftet er tilegnet, medens prænumeranternes navne i bogen tjener som hilsen til den fejrede. Anvendt på denne måde kan prænumeration virkelig være en velgerning.

Materialet til nærværende artikel er - foruden fra C. Nyrops bog »Den danske Boghandels Historie« og et par engelske værker om boghistoriske emner - især hentet fra Det kongelige Biblioteks samling af »Subskriptionsindbydelser til Værker, som tildels aldrig er udkommet«; jeg er den altid hjælpsomme overbibliotekar R. Paulli tak skyldig, fordi han har henledt min opmærksomhed på denne interessante samling. Desuden har jeg benyttet et efterladt manuskript til en artikel om forlagsforhold, særlig vedrørende Søren Gyldendal og hans tid, som kontorchef Sofus Smith i sine sidste leveår ved flittige arkivstudier havde samlet stof til. Jeg er glad for ved denne lejlighed at have kunnet drage nytte af min afdøde kollegas omhyggelige notater og derved at have kunnet bringe en del af dem frem for interesserede læsere. Endelig skylder jeg landsretssagfører C. B. Ørn tak for lånet af nogle af hans sjældne bøger fra 1700-årene med prænumerantlister.